

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Gevolgen van COVID-19 voor de rechtspraak en kwetsbare rechtzoekenden: een onderzoek naar maatregelen en de positie van rechtzoekenden binnen het straf-, civiele jeugdbeschermings-, en vreemdelingenrecht

Voert, M.J. ter; Bauw, E.; Boone, M.M.; Bruning, M.R.; Bruquetas, M.M.; Dubelaar, M.J.; ...
; Wingerden, S.G.C. van

Citation

Voert, M. J. ter, Bauw, E., Boone, M. M., Bruning, M. R., Bruquetas, M. M., Dubelaar, M. J., ... Wingerden, S. G. C. van. (2022). *Gevolgen van COVID-19 voor de rechtspraak en kwetsbare rechtzoekenden: een onderzoek naar maatregelen en de positie van rechtzoekenden binnen het straf-, civiele jeugdbeschermings-, en vreemdelingenrecht*. Nijmegen-Leiden-Utrecht: Radboud Universiteit-Universiteit Leiden-Universiteit Utrecht. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3279384>

Version: Not Applicable (or Unknown)
License: [Creative Commons CC BY-NC-ND 4.0 license](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3279384>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Hoofdstuk 1 Inleiding

Marijke ter Voert, Eddy Bauw, Miranda Boone & Marieke Dubelaar

Inhoudsopgave

1.1	Achtergrond.....	16
1.1.1	Kwetsbare rechtzoekenden	17
1.1.2	Procedurale rechtvaardigheid.....	17
1.2	Doel- en vraagstelling.....	18
1.3	Begrippenkader digitalisering	19
1.4	Methode van onderzoek	20
1.4.1	Desk research	20
1.4.2	Interviews professionals.....	20
1.4.3	Grondrechtenanalyse	21
1.4.4	Enquête onder rechtzoekenden.....	21
1.4.5	Expert meetings.....	21
1.5	Opbouw van het rapport	21
	Literatuurlijst.....	22

De rechtspraak vormt een essentieel onderdeel van de samenleving en onze rechtsstaat en is als gevolg van de coronacrisis ernstig belemmerd in haar functioneren. Dit onderzoek brengt de problemen in kaart die zich voordeden bij de behandeling van rechtszaken, de maatregelen die zijn getroffen om die op te lossen en wat deze maatregelen betekenen voor de grondrechten van met name kwetsbare rechtzoekenden en de ervaren procedurele rechtvaardigheid. Het onderzoek richt zich op drie rechtsgebieden met kwetsbare rechtzoekenden: het strafrecht, het civiele jeugdrecht en het vreemdelingenrecht. De inzichten die hieruit voortkomen, kunnen van nut zijn voor de behandeling van zaken bij het voortduren van de crisis, maar ook worden aangewend om de innovatie binnen de rechtspraak verder te versterken.

1.1 Achtergrond

Op 17 maart 2020 besloot de Rechtspraak de gerechtsgebouwen vanwege het Covid-19 virus en de ‘intelligente lockdown’ te sluiten. Alleen (zeer) urgente zaken werden nog mondeling behandeld, maar dan digitaal of telefonisch.¹ Overige zaken werden aangehouden of schriftelijk afgedaan. Pas vanaf 11 mei 2020 werd het stap voor stap mogelijk om rechtszaken weer in aanwezigheid van procespartijen en overige procesdeelnemers te behandelen, waarbij sommige jeugd-, straf- en vreemdelingenzaken prioriteit kregen.²

De praktische gevolgen van de maatregelen die de rechtspraak tijdens de crisis heeft getroffen, zijn groot. Zo nam de rechtspraak in de eerste weken na 17 maart 2020 twintig procent minder beslissingen dan normaal. Hierdoor liepen al bestaande achterstanden verder op.³ De rechtspraak heeft om zaken toch door te kunnen laten gaan op grote schaal haar toevlucht genomen tot de inzet van digitale middelen door rechtzoekenden en andere betrokkenen op afstand te horen; met behulp van een videoverbinding of – als videohoren niet mogelijk was – telefonisch. Dat betrof niet alleen de aanvang van de crisis maar ook de periode daarna toen als gevolg van de 1,5-maatregelen de rechtspraak nog niet op volle capaciteit kon draaien en keuzes moesten worden gemaakt welke zaken met voorrang te behandelen en op welke wijze; volledig digitaal, fysiek met in beginsel alle partijen en belanghebbenden in de rechtszaal, in hybride vorm met rechtzoekenden en andere betrokkenen op afstand of eventueel geheel schriftelijk. Tevens zijn keuzes gemaakt om bepaalde zaken niet voor de rechter te brengen of enkelvoudig af te doen in plaats van de zaak door meerdere rechters te laten behandelen.

Het op grote schaal inzetten van digitale middelen leidde tot allerlei praktische problemen waarvoor ook in de media ruimschoots aandacht was. Daarbij valt te denken aan gebrekkige verbindingen en eenzijdige tijdslots waardoor de deelname aan de rechtszitting werd beperkt.⁴ Dat die problemen zich niet alleen in Nederland voordeden, bleek reeds voor de start van de onderhavige studie uit een eerste inventarisatie van de impact van digitale zittingen op civiele procedures tijdens de coronacrisis van de Engelse Law Society, waarin ten aanzien van civiele zaken eveneens werd gerapporteerd over technische storingen en rechtzoekenden die hun toevlucht moesten nemen tot publieke ruimten omdat zij anders geen WiFi-verbinding hadden. In dat onderzoek werd ook de vraag gesteld in hoeverre rechtzoekenden over de benodigde digitale vaardigheden beschikken en of complexe zittingen zich voor een digitaal format lenen, vooral wanneer de geloofwaardigheid van de langs digitale weg gehoord persoon op het spel staat.⁵

¹ ‘Rechtspraak en OM werken corona-achterstanden weg,’ rechtspraak.nl, 25 juni 2020.

² ‘Gerechtsgebouwen aangepast aan anderhalvemetersamenleving,’ rechtspraak.nl, 11 mei 2020.

³ ‘Rechtspraak tijdens de coronacrisis,’ rechtspraak.nl, 2 april 2020.

⁴ Jensma, *NRC* 2020b.

⁵ ‘The Law Society’s response to the Civil Justice Council’s rapid consultation on the impact of COVID-19 measures on the civil justice system,’ lawsociety.org.uk, 20 mei 2020.

Uit sociaal-wetenschappelijk onderzoek blijkt dat non-verbale communicatie en contextinformatie voor een deel verloren gaat in zittingen op afstand.⁶ Bij communicatie via telefoon (zonder beeld) wordt nog minder contextuele informatie overgedragen dan bij communicatie via een beeldscherm, en bij schriftelijke communicatie het minst.⁷

Het voorgaande roept vragen op over de bescherming van de fundamentele rechten van rechtzoekenden, als zij niet fysiek bij de behandeling van hun zaak aanwezig mogen zijn en bovendien blijkt dat zij door praktische belemmeringen in de techniek of logistiek niet of minder goed in staat zijn de behandeling van hun zaak te volgen. Dat raakt rechtstreeks aan het aanwezigheidsrecht en het recht op een effectieve participatie zoals gewaarborgd in het recht op een eerlijk proces zoals neergelegd in art. 6 van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (hierna: EVRM). Ook andere rechten kunnen als gevolg van de getroffen maatregelen onder druk komen te staan, zoals het recht op een behandeling binnen redelijke termijn als gevolg van de door de coronacrisis oplopende achterstanden. Fundamentele rechten dienen niet enkel individuen, maar ook de samenleving als geheel, aangezien de bescherming ervan een wezenlijk onderdeel vormt van de rechtsstaat. Beperking van rechten is in het bijzonder problematisch bij personen die zich voor de uitbraak van de crisis al in een kwetsbare positie bevonden.

1.1.1 Kwetsbare rechtzoekenden

Dit onderzoek heeft zich gericht op drie rechtsgebieden, te weten het civiele jeugdrecht, het strafrecht en het vreemdelingenrecht, die zijn gekozen omdat de rechtzoekenden binnen deze rechtsgebieden zich in een kwetsbare positie bevinden en ze vaak - al dan niet door overheidsingrijpen - onvrijwillig in een procedure betrokken zijn. Hun belangen bij een goede rechtsgang zijn bovendien groot. Om die reden heeft de rechtspraak de procedures binnen deze rechtsgebieden na de sluiting van de gerechten met prioriteit weer opgestart. In het strafrecht is het digitaal horen vooral ingezet bij het horen van gedetineerde verdachten die zich omwille van hun preventieve detentie in een kwetsbare positie bevinden. Ook vreemdelingen vormen een kwetsbare groep. Ze kunnen ongedocumenteerd zijn, onder moeilijke omstandigheden Europa hebben bereikt, psychische problemen ervaren en ze spreken de Nederlandse taal niet.⁸ Binnen het civiele jeugdrecht richten we ons daarbij vooral op jeugdigen en hun ouders die te maken hebben met uithuisplaatsing en ondertoezichtstelling. Zij bevinden zich vanwege hun zorgbehoefte en afhankelijkheid in een kwetsbare positie. Ook hebben ze vaak geen procesvertegenwoordiging waardoor hun procespositie minder sterk is dan die van de betrokken instanties.⁹

1.1.2 Procedurele rechtvaardigheid

De maatregelen kunnen ook effect hebben op hoe rechtzoekenden de rechtvaardigheid van de gerechtelijke procedures ervaren.¹⁰ Uit sociaalpsychologisch en criminologisch onderzoek van onder andere Tyler blijkt dat een rechtvaardige procedure van groot belang is voor rechtzoekenden, soms zelfs meer dan de uitkomst van een procedure. Zij hechten er in de eerste plaats aan zich gehoord te voelen.¹¹ Dat staat mogelijk op het spel als er geen zitting of een digitale zitting plaatsvindt. Uit eerder onderzoek naar telehoren is gebleken dat rechtzoekenden minder snel participeren in een digitale zitting dan in een fysieke zitting en sneller 'uitschakelen'.¹² Daarbij

⁶ Zie: Dinkelaar, *Trema* 2020, afl. 3, p. 7; Nuffield Family Justice Observatory 2020, p. 10. Wanneer betrokkenen slechts in miniatuur op het scherm worden afgebeeld, wordt dit onder andere bemoeilijkt.

⁷ Zie: Bohannon e.a., *Displays* 2013, p. 177; Bellone, *JICLT* 2013, p. 24-28 (communicatie in de juridische context).

⁸ Nifosi-Sutton 2017.

⁹ Bruning, Smeets, Bolscher e.a. 2020.

¹⁰ Eagly *NULR* 2015, afl. 109, p. 933-1020.

¹¹ Tyler, *Court Review* 2007, afl. 44, p. 26-31.

¹² Eagly *NULR* 2015, afl. 109, p. 933-1020; Gibbs 2017.

spelen allerlei psychologische effecten zoals het gevoel niet serieus te worden genomen en het mentaal afhaken, vooral bij lager opgeleiden en kinderen, die het toch al moeilijk vinden om de communicatie met rechters en anderen te volgen.¹³ In de tweede plaats willen rechtzoekenden zich graag gerespecteerd voelen door de autoriteiten.¹⁴ Ook dit staat mogelijk onder druk, onder andere omdat de zitting niet plaatsvindt in een rechtszaal.¹⁵ Ten derde hechten rechtzoekenden aan neutraliteit. Daaraan kan een rechter bijdragen door transparant en open te zijn over de regels en hun toepassing.¹⁶ Dit kan worden bemoeilijkt door bijvoorbeeld een slechte videoverbinding of omdat het voor de rechter moeilijker is om te bepalen of de rechtzoekende zijn uitleg daadwerkelijk heeft begrepen. Als een zaak schriftelijk of digitaal wordt afgedaan, kan dat het daarbij het vertrouwen in de rechtspraak aantasten, bijvoorbeeld omdat de advocaat van de rechtzoekende zich ook op afstand bevindt. Dit bemoeilijkt kort en vertrouwelijk overleg en de rechtzoekende kan zich gedehumaniseerd voelen omdat hij niet in persoon kan verschijnen.¹⁷ Dat raakt tezamen met het gebrek aan openbaarheid rechtstreeks aan de legitimiteit van de rechtspraak als zodanig.

1.2 Doel- en vraagstelling

De rechtspraak is een vitaal onderdeel van de rechtsstaat en moet ook in crisistijd blijven functioneren.¹⁸ Tegelijkertijd zijn maatregelen genomen die de grondrechten van rechtzoekenden kunnen beperken en het vertrouwen in de rechtspraak kunnen schaden. Dit onderzoek beoogt inzicht te verschaffen in het functioneren van de rechtspraak tijdens de coronacrisis. Daartoe brengt het onderzoek in kaart met welke problemen de rechtspraak is geconfronteerd ten aanzien van het organiseren van gerechtelijke procedures in drie rechtsgebieden, welke maatregelen de rechtspraak heeft getroffen en welke gevolgen deze maatregelen hebben gehad. Bij de normatieve duiding van de maatregelen en hun gevolgen ligt de focus op de consequenties voor de kwetsbare rechtzoekenden binnen de drie rechtsgebieden. Hoe functioneerde de rechtspraak in het licht van de bescherming van hun fundamentele rechten? Wat is het effect van dit functioneren op de ervaren procedurele rechtvaardigheid? Welke lessen kunnen daaruit worden getrokken ten aanzien van de inrichting van gerechtelijke procedures? Welke mogelijkheden voor duurzame innovatie dienen zich aan, met name op digitaal vlak?

De volgende onderzoeksvragen staan centraal:

1. Welke problemen deden zich voor bij de behandeling van rechtszaken tijdens het begin van de coronacrisis?
2. Welke (digitale) maatregelen heeft de rechtspraak getroffen om de problemen het hoofd te bieden?
3. Wat zijn de praktische effecten van deze maatregelen?
4. Wat zijn de effecten van de maatregelen op de bescherming van de fundamentele rechten van kwetsbare rechtzoekenden?
5. Hoe ervaren kwetsbare rechtzoekenden de rechtvaardigheid van de digitale procedures waarmee zij te maken kregen tijdens de maatregelen?
6. Wat is – gegeven de gevonden effecten – de legitimiteit van de getroffen maatregelen in en buiten crisistijd?

¹³ Terry, Johnson & Thompson 2010; Eagly *NULR* 2015, afl. 109, p. 933-1020; Kitzinger, *Transparency Project* 2020.

¹⁴ Tyler, *Court Review* 2007, afl. 44, p. 26-31.

¹⁵ Eagly *NULR* 2015, afl. 109, p. 933-1020.

¹⁶ Tyler, *Court Review* 2007, afl. 44, p. 26-31.

¹⁷ Eagly *NULR* 2015, afl. 109, p. 933-1020; Gibbs 2017.

¹⁸ *Kamerstukken II* 2019/20, 29 279, 581 (6 april 2020). Zie ook: Spronken, *NJB* 2020, p. 686. En: Hammerstein, *Blog RU* 2020.

7. Welke lessen kunnen daaruit worden getrokken voor de toekomst?

Het onderzoek richt zich op de behandeling van zaken door de rechtspraak in eerste aanleg. Problemen in het voortraject of bij de tenuitvoerlegging van straffen zijn dan ook niet meegenomen. Waar relevant worden echter ook problemen ‘in de bredere keten’ belicht die mogelijk effect hebben (gehad) op de behandeling van zaken ter terechtzitting.

1.3 Begrippenkader digitalisering

De rechtspraak maakte tijdens de onderzoeksperiode gebruik van allerlei vormen van digitalisering, zowel in de uitwisseling van processtukken als in de mondelinge behandeling ter zitting. Ten aanzien van de zitting gebruiken wij de volgende begrippen.

In dit rapport bedoelen wij met een **fysieke zitting** een zitting waarbij alle partijen en rechters in het gerechtshuis fysiek ter zitting verschijnen. Behalve de fysieke zitting, voorziet de wetgever in de mogelijkheid tot een mondelinge behandeling door middel van een **tweezijdig communicatiemiddel**.¹⁹ Dit noemen wij een **online zitting** of **digitale zitting**. Hieronder verstaan wij een zitting waarbij (een of meer) deelnemers die verplicht fysiek aanwezig moeten zijn, waaronder ook de rechter en de griffier, op afstand deelnemen (bijvoorbeeld via videobellen, telefonisch contact of een combinatie daarvan).²⁰ Het kan zijn dat alle deelnemers op afstand deelnemen, maar er kan ook sprake zijn van een tussenvorm, een **hybride zitting**. Hieronder verstaan we een zitting, waarbij sprake is van een combinatie van fysieke aanwezigheid in de zittingszaal en deelname via videobellen en/of telefonisch contact (bijvoorbeeld met een verdachte of zijn raadsman in strafzaken). Een bijzondere vorm van een hybride zitting is de **videoconferentie**, ook wel **telehoren** genoemd. Dit betreft een zitting zoals volgt uit het Besluit videoconferentie,²¹ waarin mogelijkheden zijn geschapen voor het strafrecht en vreemdelingenbewaring. Het is een zitting waarbij rechter, officier van justitie en griffie zich in beginsel in een zittingszaal bevinden en de verdachte of vreemdeling vanuit het detentiecentrum wordt gehoord via een directe beeld- en geluidsverbinding. Tot slot bestaat er de mogelijkheid van **telefonisch horen**, waarbij alleen een geluidsverbinding en geen beeld wordt gebruikt.²²

Onder **elektronisch procederen** wordt verstaan het langs elektronische weg verzenden van berichten via een door de rechterlijke instanties aangewezen digitaal systeem voor gegevensverwerking aan en door rechterlijke instanties. Het gaat om het langs elektronische weg verzenden van processtukken tussen de rechterlijke instanties en de bij een procedure betrokken partijen. Dit begrip wordt als zodanig gebruikt in het civiele recht en bestuursrecht.²³ In het strafrecht hanteert men hiervoor het begrip **digitale uitwisseling van stukken**.

¹⁹ Tijdelijke wet COVID-19 Justitie en Veiligheid.

²⁰ Zie ook: PG HR, 10 november 2020, ECLI:NL:PHR:2020:1050.

²¹ *Stb.* 2006, 275 (Besluit videoconferentie).

²² ABRvS 7 april 2020, ECLI:NL:RVS:2020:991, *JB* 2020/71, r.o. 1.3.

²³ Zie: *Stb.* 2020, 410 (Besluit Elektronisch Procederen).

1.4 Methode van onderzoek

In het onderzoek is gebruik gemaakt van verschillende methoden van onderzoek die in de onderstaande paragrafen kort worden besproken. Een meer volledige uitwerking per rechtsgebied is te vinden in de desbetreffende hoofdstukken. Voor het empirische onderzoek is een Data Managementplan (DMP) en een Privacy Impact Assessment (PIA) opgesteld.

1.4.1 Desk research

Voor de beantwoording van deelvragen 1 en 2 over het inventariseren van de problemen en de getroffen maatregelen is *desk research* verricht. Dit is grotendeels beperkt tot Nederlandse bronnen en literatuur en heeft betrekking op de periode van 15 maart 2020 – de start van de *lockdown* - tot en met eind 2021.

Voor het *desk research* zijn de volgende bronnen gebruikt:

- gegevens opgevraagd bij de Raad voor de rechtspraak (Rvdr) over achterstanden en aantallen afgehandelde rechtszaken;
- wetsgeschiedenis van de spoedwetgeving en bijbehorende kamerstukken;
- (herziene) procesreglementen van de rechtspraak (website rechtspraak.nl);
- (interne) documenten met betrekking tot de werkinstructies binnen de rechtspraak of van werkgroepen binnen de rechtspraak;
- informatie van de Nederlandse Orde van Advocaten (NOvA), het Openbaar Ministerie (OM), de Raad voor de Kinderbescherming (RvdK), de Immigratie- en Naturalisatiedienst (IND) en relevante advocatenorganisaties;
- literatuur die via de volgende databases is gezocht: rechtsorde, recht.nl, Kluwer, Elsevier, Legal intelligence. Zoektermen die zijn gebruikt zijn: COVID, corona, rechtspraak, telehoren, videoconferencing, online zitting;
- mediaberichten.

Voor de onderzoeksvraag naar de praktische effecten van de maatregelen is beperkt gebruik gemaakt van buitenlands onderzoek over de gevolgen van de coronacrisis voor de rechtspraak en de voor- en nadelen van videoconferentie. Er is geen uitgebreide literatuurstudie naar deze rapporten verricht, maar voor de onderzoeksvraag naar de effecten van maatregelen zijn bevindingen uit die onderzoeken wel vermeld.

1.4.2 Interviews professionals

Om zicht te krijgen op de problemen die zich voordeden, de implementatie van de maatregelen en de gevolgen en legitimiteit ervan, zijn semi-gestructureerde interviews gehouden met verschillende professionals. Bij de selectie van respondenten is zowel gezocht naar beroepsbeoefenaren die betrokken zijn geweest bij het uitdenken of implementeren van de maatregelen, als de ‘reguliere’ beroepsbeoefenaren die zich met de maatregelen geconfronteerd zagen en daaraan uitvoering moesten geven. Tevens zijn gesprekken gevoerd met personen die verantwoordelijk waren voor de techniek zoals ICT-medewerkers. Alle gesprekken hebben via videobellen plaatsgevonden.

De semigestructureerde interviews zijn gehouden in de periode van maart tot en met september 2021 aan de hand van een topiclijst die is toegespitst op de betreffende groep professionals. De vragen hadden betrekking op de problemen waarmee ze werden geconfronteerd bij aanvang van de crisis, hun ervaringen met de maatregelen die zijn genomen, hun ervaringen met diverse vormen van zittingen en wat de veranderingen in zittingen mogelijk betekenen voor rechtzoekenden. Respondenten zijn geïnformeerd over het doel van het onderzoek, de omgang met de gespreksverslagen en hebben een *informed consent formulier* ondertekend. De interviews zijn

opgenomen en woordelijk uitgewerkt. De gespreksverslagen zijn teruggestuurd naar de respondenten voor eventuele correcties.

1.4.3 Grondrechtenanalyse

Voor het beantwoorden van deelvraag 4 is een grondrechtenanalyse gemaakt. Allereerst zijn de relevante grondrechten geïdentificeerd die door de getroffen coronamaatregelen op enigerlei wijze onder druk zijn komen te staan en vervolgens is gekeken of de grondrechten in voldoende mate in acht zijn genomen. De grondrechtenanalyse is hoofdzakelijk gebaseerd op de jurisprudentie van het Europese Hof voor de Rechten van de Mens (hierna: EHRM) en het Hof van Justitie van de Europese Unie (hierna: HvJEU). In hoofdstuk 7 wordt de methode nader toegelicht.

1.4.4 Enquête onder rechtzoekenden

Voor het beantwoorden van deelvraag 5 over de ervaringen van rechtzoekenden zijn binnen elk rechtsgebied enquetes uitgezet onder rechtzoekenden. In de enquête zijn vragen opgenomen over de omstandigheden van de zitting, over de ervaren voor- of nadelen van een digitale zitting (indien van toepassing) en vragen over de ervaren procedurele rechtvaardigheid. Door allerlei omstandigheden die in de betreffende hoofdstukken nader worden toegelicht, was de respons op de enquêtes voor de onderdelen vreemdelingenrecht en civiel jeugdrecht erg laag. Er is nog geprobeerd om interviews met rechtzoekenden te houden om langs die weg de ervaringen van kwetsbare rechtzoekenden te kunnen meenemen, maar ook dat heeft weinig tot geen resultaat opgeleverd.

1.4.5 Expert meetings

Voor elk rechtsgebied is een expert meeting gehouden. Deze vonden online plaats in de maanden november en december 2021. Doel van deze expert meetings was om de onderzoeksresultaten voor te leggen en feedback te vragen aan verschillende professionals. Daarbij was de focus toekomstgericht. Wat zou bij een nieuwe crisis beter kunnen? Kunnen andere wijzen van zaaksafhandeling (online, schriftelijk, telefonisch) een blijvende waarde hebben binnen de rechtspraak, en zo ja onder welke condities?

1.5 Opbouw van het rapport

In hoofdstuk 2 van dit rapport schetsen wij de karakteristieken van de drie verschillende rechtsgebieden en de ontwikkeling van de digitalisering van de rechtspraak op het moment dat de coronacrisis uitbrak. In hoofdstuk 3 beschrijven wij vervolgens in het algemeen met welke problemen de rechtspraak werd geconfronteerd en welke wettelijke en praktische maatregelen zijn getroffen. Vervolgens behandelen we in de daaropvolgende hoofdstukken de onderzoeksvragen specifiek voor het strafrecht (hoofdstuk 4), het jeugdbeschermingsrecht (hoofdstuk 5) en het vreemdelingenrecht (hoofdstuk 6). In hoofdstuk 7 volgt de grondrechtenanalyse. In hoofdstuk 8 vindt een vergelijking plaats van de bevindingen op de verschillende rechtsgebieden en worden de onderzoeksvragen beantwoord.

Literatuurlijst

Bellone, *JCLT* 2013, p. 24-28

E.T. Bellone, 'Private Attorney-Client Communications and the Effect of Videoconferencing in the Courtroom,' *Journal of International Commercial Law and Technology* (8) 2013, afl. 1, p. 24–28.

Bohannon e.a., *Displays* 2013, p. 177-185

L. Bohannon e.a., 'Eye contact and video-mediated communication: A review', *Displays* 2013, afl. 34, p. 177–185.

Bruning, Smeets, Bolscher e.a. 2020

M.R. Bruning, D.J.H. Smeets, K.G.A. Bolscher e.a. *Kind in proces: van communicatie naar effectieve participatie: Het hoorrecht en de procespositie van minderjarigen in familie- en jeugdzaken* (WODC-rapport), Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2020.

Dinkelaar, *Trema* 2020, afl. 3, p. 5-7

I. Dinkelaar, 'Soundcheck voor de rechtspraak,' *Tijdschrift voor de Rechterlijke Macht* 2020, afl. 3 (COVID-themanummer), p. 5–7.

Nifosi-Sutton 2017

I. Nifosi-Sutton, *The Protection of Vulnerable Groups under International Human Rights Law*, New York: Routledge 2017.

Nuffield Family Justice Observatory 2020, p. 10.

N. Byrom, *What we know about the impact of remote hearings on access to justice: a rapid evidence review* (Briefing Paper), Londen: Nuffield Family Justice Observatory 2020

Eagly, *NURL* 2015, afl. 109, p. 933-1020

I.V. Eagly, Remote Adjudication in Immigration, *Northwestern University Law Review* 2015, afl. 109, p. 933-1020.

Gibbs 2017

P. Gibbs, *Defendants on video – conveyor belt justice or a revolution in access?*, Londen: Transform Justice 2017, transformjustice.org.uk.

Hammerstein, *Blog RU* 2020

A. Hammerstein, 'Overpeinzigen bij een crisis', Blog Radboud Universiteit Nijmegen 2020, ru.nl en mr-online.nl, 2 april 2020.

Jensma, *NRC* 2020b

F. Jensma, 'Een strafproces 'op afstand' is te mager,' *NRC* 2020, nrc.nl, 2 mei 2020.

Kitzinger, *Transparency Project* 2020

C. Kitzinger, 'Remote justice: a family perspective,' Transparency Project 2020, transparency-project.org.uk, 29 maart 2020.

Nifosi-Sutton 2017

I. Nifosi-Sutton, *The Protection of Vulnerable Groups under International Human Rights Law*, New York: Routledge 2017.

Spronken NJB 2020, p. 686

T. Spronken 'De rechtspraak als vitaal onderdeel van de rechtstaat', *NJB* 2020, p. 686.

Snijders, Klaassen & Meijer 2017

H.J. Snijders, C.J.M. Klaassen & G.J. Meijer, *Nederlands burgerlijk procesrecht*, Deventer: Wolters Kluwer 2017.

Terry, Johnson & Thompson 2010

M. Terry, S. Johnson & P. Thompson, *Virtual Court pilot Outcome evaluation*, Ministry of Justice Research Series 2010, afl. 21, justice.gov.uk.

Tyler, Court Review 2007, afl. 44, p. 26-31

T.R. Tyler, Procedural Justice and the Courts, *Court Review* 2017, afl. 44, p. 26-31.

Wetgeving en richtlijnen

- *Stb.* 2006, 275 (Besluit videoconferentie).
- *Stb.* 2020, 410 (Besluit Elektronisch Procederen)
- Tijdelijke wet COVID-19 Justitie en Veiligheid
- *Kamerstukken II* 2019/20, 29 279, 581

Jurisprudentie

- ABRvS 7 april 2020, ECLI:NL:RVS:2020:991, *JB* 2020/71, r.o. 1.3
- PG HR, 10 november 2020, ECLI:NL:PHR:2020:1050

Websites

- 'Gerechtsgebouwen aangepast aan anderhalvemetersamenleving,' rechtspraak.nl, 11 mei 2020.
- 'Rechtspraak en OM werken corona-achterstanden weg,' rechtspraak.nl, 25 juni 2020.
- 'Rechtspraak tijdens de coronacrisis,' rechtspraak.nl, 2 april 2020.
- 'The Law Society's response to the Civil Justice Council's rapid consultation on the impact of COVID-19 measures on the civil justice system,' lawsociety.org.uk, 20 mei 2020.